

sular, yeryüzü yapısının gereği kısa ve düzensiz rejimlidirler. Ülkenin en büyük nehirleri güney Sumatra, Kalimantan ve Irian Jaya'dadır. Sumatra'daki Barisan dağlarından doğan çok sayıda nehir kuzeydoğuda denize dökülürken Kalimantan'dakiler güneyde, Maoke dağlarından doğan Irian Jaya'dakilerin ise bir kısmı kuzeyde, bir kısmı da güneyde denize kavuşurlar. Zengin muson yağmurlarıyla beslenen akarsuların uzun ve durgun olanlarından ulaşımında da istifade edilir. En yoğun yerleşim alanlarının su kenarları olduğu Endonezya'da büyük göl bulunmamakta, sadece Barisan dağlarından irili ufaklı çok sayıda krater gölüne rastlanmaktadır.

Nüfus ve Etnik Yapı. 1900 yılında ancak 45 milyon olan ülke nüfusu hızla artarak 1939'da 68.4 milyona, 1990'da da 179.323.000'e ulaştı; 2000 yılında ise 222 milyonu aşacağı tahmin edilmektedir. Halkı çeşitli etnik gruplardan oluşur. Bu grupların en büyüğü, nüfusun yarısına yakını (% 45) meydana getiren Cava'lılardır; sayıca onları % 13,6 ile Sundalılar ve onları da Çinliler (% 2,3) takip eder. Ayrıca özellikle Kalimantan ve Irian Jaya'da sayıları çok daha az ve kültür düzeyleri çok düşük olan birçok etnik grup vardır. Bunlardan başka ülkede küçük sayılarda Hintliler, Araplar ve Hollandalılar da yaşamaktadır. Endonezya'da ortalama nüfus yoğunluğu km^2 / 90 kadar olmakla birlikte bölgeler ve muhtelif adalar arasında çok büyük farklar bulunur. Ülke nüfusunun yarısından çoğu Cava'da yaşar. Burada ortalama nüfus yoğunluğu km^2 'ye 800 kişi kadardır. Ancak 1.2 milyon insanın yaşadığı Irian Jaya'da ise bu oran km^2 'ye üç kişiyi dahi bulmaz. En büyük şehirler de ülkenin en kalabalık adası olan Cava'dadır. Bunların başında, Cava'nın kuzeybatı kıyısındaki Cakarta gelir (1990'da 8.254.000); onu aynı adanın doğusundaki Surabaya (1985'te 2.345.206) ve Sumatra adasının kuzeyindeki Medan (1985'te 2.110.000), Cava adasının batı kısmındaki Bandung ile (1985'te 1.613.000) kuzey kıyısındaki Semarang (1985'te 1.269.000) ve Sumatra adasının doğusundaki Palembang (1985'te 900.000) takip eder.

Dil ve Din. Endonezya'nın resmî dili Bahasa Indonesia (Endonezya dili) olmakla beraber ülkede yirmi beş ayrı dil ve 250'den çok lehçe konuşulur. Sumatra'nın doğusundaki Jambi'de yaşayan bir Malay lehçesinden gelişmiş olan Bahasa In-

donesia'nın diğer Malay lehçeleriyle pek çok ortak özelliği vardır. Öğretimin ilk iki yılında mahallî dillere yer verilirken ileri yıllarda sadece resmî dille eğitim ve öğretim yapılarak bütün halkın bu dili öğrenmesi sağlanmaktadır. Ülkenin büyük kısmında, esas itibarıyla on altı ana gruba ayrılan Malezya - Polinezya dil ailesine mensup diller hâkim durumdadır; Irian Jaya'da ise Papua dilleri konuşulur. Yerli dillerin yanı sıra dışarıdan gelen grupların konuştukları Çince, Hintçe, Hollandaca (Felemenkçe) ve İngilizce gibi yabancı dillerin de önemi bir hayli fazladır. 1989 verilerine göre ülke nüfusunun % 90'ı müslüman, geriye kalanı hristiyan (Katolik ve Protestan), Hindü, Budist ve az bir kısmı da mahallî dinlere mensup animisttir. Bölgede I. yüzyılda başlayan Hinduizm'in etkisini daha sonra Budizm takip etmiş, XII. yüzyılın başlarından itibaren ise İran, Hindistan ve Çin'den Sumatra kıyılarına gelen müslüman tüccarların getirdikleri İslâmiyet gittikçe güçlenerek XV. yüzyılda bu dinlerin hâkimiyetine son vermiştir. Özellikle Cava ve Sumatra ile Maluku adalarında İslâmiyet daha yaygın durumdadır ve bunda, buralarda kurulmuş olan müslüman sultanlıklar büyük rol oynamışlardır (aş. bk.). Günümüzde sadece Bali adasında Hindü kültürünün etkisi devam etmekte, Flores ve Timor adalarında XIX. yüzyıldaki misyonerlik faaliyetleri sonucunda yerleşen Hristiyanlık hâkim bulunmakta, Sulawesi ve Kalimantan'ın iç kısımlarında da mahallî dinlerin varlığı sürmektedir.

Ekonomi. Bir bütün olarak ele alındığında Endonezya, nüfus başına düşen 520 dolar (1989) düzeyindeki millî geliriyle az gelişmiş fakir ülkeler kategorisinde yer alır. Fakat ülkenin muhtelif bölgeleri arasında bu bakımdan çok büyük farklar vardır. Gerçekte Endonezya yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Çalışan nüfusun yarıya yakın kısmı (% 48), millî gelirin % 20 kadarını (1989) sağlayan tarım işleriyle uğraşır. Tarım alanı olarak kullanılan topraklardan (ülke yüzölçümünün % 9 kadarı) elde edilen başlıca ürünler pirinç (1989'da üretim 43.2 milyon ton), manyoka (14 milyon ton), mısır (6.4 milyon ton), tatlı patates (2 milyon ton), hindistan cevizi, çeşitli sebze ve meyveler, şeker kamışı (21.8 milyon ton), kauçuk (1.1 milyon ton), yer fıstığı (800.000 ton), palmiye yağı, kahve (390.000 ton), çay ile (140.000 ton) es-

kiden ülkenin başlıca cazibesini ve şöretini oluşturan vanilya, kara biber, karanfil, küçük hindistan cevizi gibi çeşitli baharattır. Balıkçılık kıyı halkının önemli bir meşgalesidir (yıllık balık üretimi 2.2 milyon ton dolayında). Geniş ormanlardaki demir ağacı, abanoz ve tik gibi ağaçlardan çok değerli keresteler sağlanır.

Endonezya'nın yer altı kaynakları arasında, rezervinin 9,8 milyar varil kadar olduğu tahmin edilen petrol başta gelir. En önemli petrol yatakları Sumatra, Kalimantan ve Cava'dadır. Üretim yılda 531.993.000 varildir (1990). İhracatın % 80 kadarını petrol ve petrolden elde edilen ürünler oluşturur. Ülkenin doğal gaz yatakları da çok zengindir. Diğer yer altı kaynaklarının başlıcaları kalay (yıllık üretim 23.000 ton dolayında), nikel, demir, bakır, boksit, altın ve gümüşle Kalimantan'da bulunan elmadır. Endüstri, tarım ürünlerini işleyen ve özellikle alüminyum, petrol, doğal gaz gibi yer altı kaynaklarını değerlendiren tesislerden meydana gelir. Fakat çalışan nüfusun % 15 (1989) kadarının çalışma alanı olan endüstri faaliyetlerinin millî gelirdeki payı ancak % 22 dolayındadır.

Ülkede bütün iktisadî faaliyetler bakımından olduğu gibi kara ulaşım ağıının gelişme derecesi bakımından da büyük bölgesel farklar vardır. Uzunluğu 6900 kilometreye yakın olan demiryollarının tamamı Cava ve Sumatra'dadır. Adalar arasındaki bağlantıyı yüzyıllardan beri deniz sağlar. Ülkenin en çok ticaret yaptığı ülkeler önem sırasına göre Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Singapur'dur.

BİBLİYOGRAFYA :

R. W. Van Bemmelen, *The Geology of Indonesia*, Lahey 1949; J. P. Roux, *Islam en Asie*, Paris 1958, s. 78-84; L. E. Williams, *Southeast Asia: A History*, New York 1970, s. 4-23, 43-52; "Indonesia", *The Far East and Australasia 1988*, London 1987, s. 429-463; D.-M. Frémy, *Quid 1991*, Paris 1991, s. 995-997; *Arabia*, London 1981, s. 20-27; "Indonesia", *EBR*, XII, 171-172; "Indonesians", *The Illustrated Encyclopedia of Mankind*, London 1978, VIII, 939-943; "Indonésie", *EU*, VIII, 935-936; "Indonesia", *EBR*, XVII, 732-747.

SIRRI ERİNÇ

II. TARİH

İslâmî Dönem. Malezya - Endonezya tacomadalarındaki muhtemel müslüman yerleşmeleri hakkında mevcut en eski bilgi, bir Çin kaynağında rastlanan, 55 (674-75) yılında Doğu Sumatra'da (Son-Fu-chi = Sriwijaya = Palembang) bir Arap

şeyhinin yönettiği bir yerleşim merkezin- den bahseden kayıttır (bk. Groeneveldt, XXXIX, 14-15). Müslümanların adalara vuku bulan göçlerinin geniş şekilde açıklaması Mes'ûdî tarafından yapılmıştır. Mes'ûdî, Khanfu'da (Canton) oturan ve çoğunluğu Arap ve İran asıllı müslüman- lardan oluşan 120.000 veya 200.000 ki- şilik bir tüccar ve zanaatkâr grubunun T'ang hânedanından Hi-Tsung'un (878- 889) tahta çıktığı yıl meydana gelen bir köylü isyanında öldürüldüğünü ve katli- amdan kaçan birçok müslümanın Mala- ya yarımadasının batı sahilindeki Kalah (Kedah) şehrine sığındığını haber vermek- tedir. Çok sayıda müslüman tüccarın Ke- dah'a yerleşmesi, Çin İmparatorluğu ile ticaret yapan müslümanların ticaret mer- kezlerinin de buraya taşınmasına yol aç- tı ve böylece Kedah'ta müslümanların yeni bir ticaret merkezi teşekkül etti. Canton'da hayli yüksek bir dinî ve sivil otonomiye sahip olan müslümanlar bu- rada da önemli bir merkez kurdukları için aynı yerleşim ve sosyal organizasyon sistemlerini sürdürmüş olabilirler. Bu göç hadisesi İslâmiyet'in Endonezya takı- madalarına girişini belirler. Öte yandan Kamboçya'da Güney Champa'nın Phan- rang bölgesinde 431 (1039) yılında veya az önce bir müslüman yerleşim merke- zinin bulunduğu dair bilgiler vardır. Kuala Berang'da bulunan 1302 tarihli bir taş yazıt, o yıllarda Malaya yarımada- sının kuzeydoğu sahilindeki Trengga- nu bölgesinde de bir müslüman yerleşim merkezinin mevcut olduğunu göstermek- tedir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru Cava'dan kaçarak kısa bir süre Tumasik'te (Singapur) hüküm süren Palembanlı prens Paramesvara, Malaya yarımada- sının batı sahilinde Malaka Krallığı'nı kurdu. Müslümanların uzun süre önce Kedah'a yerleştikleri göz önüne alındı- ğında ilk zamanlarda Malaka yakınındaki kıyı bölgelerine de ticarî ziyaretler yapmış olabilecekleri mümkün görün- mektedir. 1409 yıllarında Malaka hü- kümdarı, müslümanların yoğun davet fa- liyetleri sonucunda İslâmiyet'i kabul etti ve Kuzey Sumatra'daki Pasai sulta- nının kızıyla evlendi. Malaya yarımada- sındaki ilk müslüman devlet Malaka, İs- lâm'ın Cava ve daha doğuya doğru yayılmasında daima en önemli merkezi teş- kil etmiştir. Meselâ Malakalı bir pren- sesle evli bir seyyid oğlu olan Şerif Muhammed Kabungsuan 1475'te Filipin- ler'deki Mindanao adasına gitmiş ve İs- lâmiyet'i orada yaymıştır.

Açeliler'in tarih kayıtlarına göre Su- matra adasının kuzey uç bölgesine İslâ- miyet 1112 yılı dolaylarında Şeyh Abdul- lah Ârif isminde Arap asıllı bir din ada- mının çalışmaları sonucunda girmiştir. Daha sonra onun müridlerinden Şeyh Burhâneddin tebliğ görevini üstlenerek adanın batı sahillerindeki Priaman'a ka- dar olan bölge içinde faaliyetini devam ettirdi. İslâmiyet'in Sumatra adasının kuzey taraflarına yerleşmesinin tarihi Cihan Şah'ın sultan seçildiği 1204 yılı olarak gösterilir. *Hikâyât Raja-Raja Pasai* adlı eserde, Mekke şerifinin XIII. yüzyıl ortalarında Şeyh İsmâil başkanlı- ğında bir heyeti İslâmiyet'i yaymak için Sumatra adasının kuzeyine yolladığı nak- ledilmektedir. Perlak ve Samudra yöre- lerini kapsayan Kuzey Sumatra'daki Pa- sai bölgesi esasen 1280'li yıllarda Sul- tan el-Melikü's-Sâlih zamanında İslâmi- yet'i kabul etmişti. Civar adalardan ve hatta Arabistan'dan gelen müslüman âlimler ve davetçiler dinî bilgileri yaymak için Pasai ve Malaka'da toplandılar. Bun- lar arasında sonradan Cava'nın ilk velî- leri, şeyhleri olan Tubanlı Sunan Bonang ve Sunan Giri gibi din adamları da var- dı. XIV. yüzyılın başlarında el-Melikü's- Sâlih'in torunu el-Melikü'z-Zâhir'in hü- kümdarlığı sırasında Pasai, takimada- larda İslâm eğitiminin verildiği ilk mer- kez oldu. 1345-1346'da Pasai'yi ziyaret eden İbn Battûta, sultanı dinî müzake- releri seven ve fetih yoluyla çevresinde- ki yörelere İslâmiyet'i yaymak isteyen bir hükümdar olarak tanıtır. 1410'lu yıl- ların sonlarında Açe sınırları içinde bu- lanan Aru, Samudra, Pedir ve Lambri yerli halkları da Müslümanlığı kabul et- tiler; böylece güçlenen Açe Sultanlığı nü- fuzunu adanın güney taraflarına doğru genişletti. XVI. yüzyılın başlarında Açe İslâm devletini güçlendiren Sultan Ali Mugâyet Şah, güneydeki birkaç bölgeyi ve doğu sahillerini sınırlarına kattı; oğ- lu Sultan Alâeddin Riâyet Şah el-Kahhâr da 1537 tarihinde Orta Sumatra'yı (Ba- tak bölgesi) ele geçirdi; ancak Batak hal- kının tamamı İslâmiyet'i kabul etmedi. 1575 ve 1582 yıllarında Açe'ye Mekke, Yemen ve Gucerât'tan âlimler geldi; bun- lar kelâm ve tasavvufa ait konuları ara- larında tartışmaya başladılar. Takimada- larda, özellikle Sumatra ve Cava'da bir asır önce başladığı anlaşılan ve İslâmlaş- ma faaliyetlerini hızlandıran bu tartış- malar daha sonra Malay dilinde önem- li eserlerin yazılmasına vesile oldu. Bu eserlerin en güzel örneklerini veren mü-

ellifler arasında Kâdiriyye tarikatına men- sup Hamza-i Fansûrî, Seyyid el-Mükem- mel diye bilinen Sultan Alâeddin Riâyet Şah döneminde (1589-1604) ün salmıştır. I. İskender Muda'nın hükümdarlığı sıra- sında (1607-1637) Açe ticarî yönden kuv- vetlendiği gibi askerî bakımdan da böl- gedeki sayılı güçler arasına girdi. "Dün- yanın hükümdarı" (mahkota âlem) ünva- nını alan İskender Muda Perak'ı fethet- ti ve Johor'u yağmaladı. Cava ve takıma- daların batı kesimleri hariç bölgenin ta- mamını hâkimiyeti altında tutan I. İs- kender Muda döneminde diğer bir mu- tasavvıf olan Şemseddîn-i Sumatrânî Açe şeyhülislâmı sıfatıyla ilmî bakımdan çev- reyi aydınlattı. XV. yüzyılda başlayan vah- det-i vücûdculuk üzerindeki tartışmalar Açe'de mânevî havaya hâkim oldu ve bu durum 1637'de Nûreddin er-Rânirî'nin bölgeye gelişine kadar devam etti. Nû- reddin er-Rânirî'nin vahdet-i vücûd an- layışı ve bu felsefe üzerindeki eserleri Gazzâlî'nin İslâm felsefesine katkıları ile mukayese edilebilir. Rânirî 1644 yılı- na kadar Açe'de kaldı ve II. İskender'in hükümdarlığı sırasında (1637-1641) ül- kenin başkaldırlığına getirildi. Bu döne- min önemli bir hadisesi, Şüttârîyye tari- katına mensup Abdür-raûf es-Sinkilî ta- rafından Kur'ân-ı Kerim'in Beyzâvî tef- sirleriyle birlikte Malay diline çevrilmiş ol- masıdır. Açeli müslümanlar, XIX. yüzyılın sonlarında Avrupalı hristiyan misyoner- lerin bölgeye gelmesi üzerine XVI. yüz- yıldaki ilk fetihleri sırasında tam olarak müslümanlaştıramadıkları Batak bölge- sine ikinci defa İslâm'ı yayma hamlesi başlatılabilir ve Protestan misyonerlere karşı büyük başarı elde ettiler. Sumatra adasının güney bölgelerinin İslâmlaş- ması da XV. yüzyılın başlarına rastlar ve bir asır sonra bölgenin tamamen, Mi- nangkabau bölgesindeki bazı yörelerin ise kısmen müslüman olduğu görülür. Palembang 1440 yıllarında Arya Damar ve Raden Rahmet'in çalışmaları sonu- cunda, güneydeki Lampung bölgesi ise XV. yüzyılın sonunda İslâmiyet'e girdi. Lampung Kralı Minak Kemala Bumînin önce müslüman olduğu ve hac farızası- nı yerine getirdikten sonra ülkesinde İs- lâmiyet'i yaymaya çalıştığı söylenir.

Doğu Cava'da Gresik yakınlarındaki 475 (1082) tarihli bir mezar taşı oralar- da bazı müslümanların yaşadığını haber vermekteyse de bu dönemde yerlilerin İslâmiyet'i kabul etmeye başlayıp baş- lamadıkları bilinmemektedir (bk. CAVA [Ülkede İslâmiyet]). Cava'da Arap ve İran

lı davetçilerin 1400 yıllarından itibaren faaliyete geçtikleri görülmektedir. Bunlardan biri, 1419'da Gresik'te ölen meşhur velî Seyyid Mevlânâ Melik İbrâhîm'dir. Seyyid İbrâhîm, Majapahit Kralı Vikramavaddhana'nın (1386-1429) Müslümanlığı kabul etmesini sağlamak için teşebbüslerde bulundu; ancak İslâmiyet Kertawijaya'nın (Bhre Tumapel) hükümdarlığı sırasında (1447-1451) Majapahit sarayında önemli bir yer kazanabildi. Bu durum Champalı Arap davetçisi Raden Rahmet'in bölgeye gelişiyle başladı. Onun Cava'nın İslâmlaşmasındaki kesin ve önemli rolüne diğer bir Arap davetçisi olan Cavalı Şeyh Mevlânâ Cumâdü'l-küb-râ önceden zemin hazırlamıştır. Raden Rahmet Ampel'de (Surabaya) dergâhını kurdu ve bütün Cava adasında Sunan Ampel (Sunan Ngampel) adıyla velî olarak tanındı. Cava'nın diğer bir ünlü davetçisi de Pasai sultanı tarafından adanın doğu kesimlerindeki Balambangan'ın İslâm'a girmesini sağlamakla görevlendirilen Pasaili Seyyid Mevlânâ İshak idi. Sunan Ampel'in oğlu Sunan Bonang ve Mevlânâ İshak'ın Macapahit kralının kızıyla evliliğinden olan oğlu Raden Paku (Sunan Giri) Malaka ve Pasai'de Mevlânâ İshak'ın halifesi olmuşlardı. Sunan Ampel'in ölümü üzerine (1467) Sunan Giri onun yerini aldı ve Ampel'i İslâmî ilimlerin öğretildiği ve Cava adasında İslâmiyet'i yayma faaliyetlerinin yürütüldüğü daha parlak bir merkez haline getirdi. Sunan Ampel'in diğer bir oğlu da velî olarak tanındı ve Sidayulu Sunan Dracat ismiyle şöhret buldu. Bu sıralarda Halife Hüseyin adıyla da bilinen Prens Şerif Madura adasında hâkim durumda idi. Cava vekâyi'nâmelerine göre Majapahit Krallığı'nın 1478'de yıkılışı, 1440 yıllarında Raden Rahmet'in vasıtasıyla müslüman olan Palembang'daki Majapahitler'in valisi Arya Damar'ın üvey oğlu Raden Patah'ın Cava'da yaptığı fetihlere bağlanır. Raden Patah, Bintara'da (Demak) halen mevcut olan bir cami yaptırdı ve bu şehre yerleşti. Cava'da İslâm'ın merkezi durumundaki Demak'ta ortaya çıkan diğer bir meşhur velî Sunan Kali Caga da İslâmiyet'in yayılması için halkın çok tuttuğu "wayang" denilen geleneksel Cava gölge oyunlarını kullandı. 1511'de Raden Patah'ın oğlu Patih Yûnus Japara'yı ele geçirdi ve Demak'ta sultanlığını ilân etti. Aynı tarihlerde Sunan Gunung Jati unvanını taşıyan yine bir Cavalı asker ve yönetici olan Şeyh Nûreddin İbrâhîm de (İbn Mevlânâ) Batı

Cava'da Sunda halkının toplu halde İslâmiyet'i kabul etmesine vesile oldu. Daha sonra oğullarından Mevlânâ Hassanüddin'i İslâmî çalışmalar yapmak üzere Ceribon'dan Batı Cava bölgesindeki Bentem'e gönderdi. 1520'li yıllarda Bentem ve Cakarta halkı İslâmiyet'e girdiler ve böylece Sunan Gunung Jati ilk Bentem sultanı oldu (1526-1552). Ceribon prensleri ve Bentem sultanları onun neslinden gelmişlerdir. Raden Trenggana'nın hükümdarlığı sırasında, daha sonra Demak sultanı olarak tahta geçen Patih Yûnus'un kardeşi İslâmiyet'i kabul etti. Doğu Cava'da Hindü-Cava Devleti Singasari ile (Tumapel) henüz İslâm'a girmemiş olan Kediri ve Mataram birleşerek müslümanlara karşı koydular. Balambangan bölgesindeki Panarukan ve Pasuruan (bugün Pasuruhan) bağımsız devletleri, İslâm'a karşı savunmasını Macan (Matjan) Putih'te yoğunlaştıran Bali prensinin etkisi altında idiler. Singasari ve Mataram'ın fethini Raden Trenggana tamamladı; fakat Pasuruan'a karşı düzenlediği bir seferde öldü (1546). Trenggana'nın ölümünden sonra taht kavgaları yüzünden meydana gelen karışıklıklar üzerine Doğu Cava'daki on bölgede hüküm süren Pajang Sultanı Adiwijaya duruma hâkim oldu ve ülkesi hızlı bir şekilde güç kazandı. Pajang'a bağlı bölgeler bundan böyle sultana karşı sorumlu valiler tarafından yönetildi. Ancak Mataram Valisi Sutawicaya sultana baş kaldırdı ve mücadelesinden zaferle çıkarak Mataram Sultanlığı'nı kurdu. 1601'de öldüğü zaman sultanlık Orta Cava boyunca Ceribon'daki Galuh'a kadar batıya ve Balambangan üzerinden bütün doğu kesimine yayılan yirmi beş kadar bölgeyi kapsıyordu.

Sulu takımadalarından Jolo'daki Bud Dato'da İslâmî bir mezar taşına rastlanması müslümanların muhtemelen Çin ile ticarî ilişkiler dolayısıyla sık sık bu bölgelere gidip geldiklerini ortaya koymaktadır. Bir Sulu tersilasına (şecere, asil ailelerin soy kütüğü) göre İslâmiyet buraya, 1380'de Malaka'dan gelerek Jolo yakınlarındaki Buansa'ya (Bwansa) yerleştiği söylenen Şerif Evliyâ Kerîm el-Mahdûm adında bir Arap davetçisi vasıtasıyla girdi. Seyyid Ebû Bekir adındaki başka bir Arap davetçisinin de yine aynı bölgeden veya muhtemelen Sumatra'dan geldiği rivayet edilir. Bu davetçi Buansa'nın Raca Baginda adlı müslüman kralının kızıyla evlenerek XIV. yüzyılın sonlarına doğru Sulu'nun ilk sultanı olmuştur.

Güney Borneo'nun Bancermasin bölgesi aynı dönemde Cava'dan gelen davetçiler vasıtasıyla, kuzeydeki Brunei ise daha önceki asırlarda Sulu ile birlikte İslâmiyet'i kabul etti. Maluku adaları da (Maluccas) İslâm'a XV. yüzyılda girdi. Halmahera, Selebes, Ambon, Banda, Yeni Gine'nin batı sahilleriyle Seram, Batjan ve Obi adaları arasında yer alan bu adalar o zaman Ternate, Tidore, Gilolo ve Batjan (bugün Bacan) prensliklerinin yönetimindeydiler. Bölgede ilk defa 1495 yılında Gresik'te Ternate sultanı İslâmiyet'i kabul etmiş ve Cava'da eğitim gören Ambon'daki Hitu Valisi Putah'ın yardımı ile bu dini ülkesine de yaymıştır. Tidore, Gilolo ve Batjan prensleri de XV. yüzyılın son çeyreğinde müslüman olmuşlardı. Borneo'nun güneybatısındaki Sukadana bölgesi, çoğunluğu Palembang'dan gelen Arap ve Malayalılar tarafından İslâmlaştırıldı. 1590'lı yıllarda Borneo'nun bütün sahil bölgeleri, Luzon adaları ve Manila, Cebu, Oton gibi bölgelerle Sulu ve Mindanao halkı Brunei ve Açe taraflarından gelen davetçilerin çalışmaları neticesinde İslâmiyet'i kabul ettiler. 1600 yıllarında Cavalı davetçiler takımadaların doğusundaki bölgelerin İslâm'a girmesinde aktif rol oynadılar.

Maluku adalarına gemiyle sefer yapan Sumatra ve Malakalı davetçiler de Selebes'teki Makassar bölgesinin İslâmlaşmasında rol oynadılar (1505); bunların en önde geleni, mezarı bugün Gowa'nın kuzeyindeki Tallo'da bulunan Minankabulu hatip Tunggal idi. Makassarlılar İslâmiyet'i yerli Bugiler arasında tanıttılar; Bugiler önceleri dini kabul etmekte ağır davrandıysa da sonradan Yeni Gine ile Singapur arasındaki bölgede ve güneydeki Flores ada devletinde yayılmasına hizmet ettiler. İslâmiyet Selebes'ten Makassarlı davetçiler vasıtasıyla 1540-1550 yılları arasında Sumbava adasına ve muhtemelen Lombok'a ulaştırıldı. Selebes'te Minahasa'nın kuzeydoğusunda yer alan Balaang-Mongondu Krallığı, Arap, Bugi ve diğer yerli müslüman davetçilerin çalışmalarıyla İslâm dairesine katıldı ve son hristiyan kral Jacobus Manual Manopo 1844 yılında İslâmiyet'i kabul etti. Bu bölgede faaliyet gösteren tanınmış din adamları ve tebliğciler arasında Hakîm Bagus ile İmam Tuveko da bulunuyordu.

XVI. yüzyılın başlarında Batjanlı Sultan Zeynelâbidîn yönetimine giren Yeni Gineli Papualılar'ın bir kısmı ile kuzey-

batı tarafındaki adalarda yaşayanlar İslâmîyet'i kabul ettiler. Müslümanlar Yeni Gine'nin batısına doğru XVI. yüzyılda tebliğ hareketi başlatmış ve özellikle XIX. yüzyılın sonlarında faaliyetlerini yoğunlaştırmış oldukları halde tam bir başarı elde edemediler. İslâmîyet daha çok sahillerde yaşayanlar arasında kabul gördü, iç kesimlerde oturan yerli halk bugün dahi putperest olarak yaşamaktadır. Malezya ve Endonezya takımadalarında İslâmîyet'in yayılması günümüzde de çeşitli bölgelerde ve değişik düzeyde devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rânîrî, *Bustânü's-selâtin*, Leiden University Library, nr. Or. 1971, 5303; *The Sedjarah Banten* (nşr. R. Hüsein Djajadiningrat), Haarlem 1913; *The Babad Tanah Djawi* (trc. ve nşr. W. L. Olthoff), The Hague 1941; *The Sedjarah Melayu* (nşr. T. Situmorang — A. Teeuw), Djakarta 1958; *Hikâyât Atjeh* (nşr. T. Iskandar), The Hague 1959; *Hikâyât Raja-Raja Pasai* (nşr. A. H. Hill, *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, XXXIII, içinde), Singapore 1960; C. S. Hurgronje, *De Atjehers*, Batavia 1893-94, I-II; a.mlf., *Verspreide Geschriften*, Bonn-Leipzig 1924, IV; M. Saleeby, *Studies in Mora History: Law and Religion*, Manila 1903; D. A. Rinklos, *Abdoerraoef van Sinkel: Bijdrage tot de kennis van de mystiek op Sumatra en Java*, Heerenveen 1909; F. Hirth — W. W. Rochhill, *Chau Ju-Kuai His Works on the Chinese and Arab Trade in the 12 th. and 13 th. Centuries*, St. Petersburg 1911; R. A. Kem, *Verspreide Geschriften*, The Hague 1917, VI; a.mlf., *De Verbreiding van den Islam in Geschiedenis van Nederlandsch Indie*, Amsterdam 1938, I; G. W. J. Drewes, *Drie Javaansche Goeroes: Hun Leven, onderricht en Messiasprediking*, Leiden 1925; H. A. R. Gibb, *Travels of Ibn Battûta in Asia and Africa*, London 1929; P. J. Zoetmulder, *Pantheïsme en monïsme in de Javaansche Soeloek-Litteratuur*, Nijmegen 1935; R. Le Roy Rauber, *Muhammadan Mysticism in Sumatra*, Hartford 1935; F. W. Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch Indie*, Amsterdam 1938-40, I-V; T. Pires, *Suma Oriental* (trc. A. Corlesao), London 1940, II; S. A. Huzayyin, *Arabia and the Far East*, Cairo 1942; T. W. Arnold, *The Preaching of Islam*, London 1913, s. 363-408; C. A. O. van Nieuwenhuijze, *Samsu'l-Din Van Pasai*, Leiden 1945; W. F. Stutterheim, *De Islam en zijn Komst in den Archipel*, Groningen 1952; J. B. O. Schrieke, *Indonesian Sociological Studies*, The Hague 1955-57, I-II; J. C. Van Levr, *Indonesian Trade and Society*, The Hague 1955; W. F. Werthaim, *Indonesian Society in Transition*, The Hague 1959, s. 195-235; B. H. M. Vlekke, *Nusantara: a History of Indonesia*, The Hague 1959; C. A. Majul, "Theories on the Introduction and Expansion of Islam in Malaysia", *International Association of Historians of Asia, 2nd Biennial Conference Proceedings*, Taiwan 1962, s. 339-397; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Singapore 1963; W. P. Groeneveldt, "Notes on the Malay Archipelago and Malacca,

Compiled from Chinese Sources", *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, XXXIX, Den Haag 1880, s. 14-15; R. Hüsein Djajadiningrat, "Critisch Overzicht Maleische gegevens over de geschiedenis V.h. Soeltanaat van Atjeh", *Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indie*, XV, Gravenhage 1911, s. 135-265; A. H. Johns, "Sufism as a Category in Indonesian Literature and History", *Journal of Southeast Asian History*, I/2, Singapore 1961; S. H. Alatas, "Reconstruction of Malaysian History", *Revue du Soud-est Asiatique*, sy. 3, Bruxelles 1962, s. 219-245; Syed Muhammad Naquib al-Attas, "Rânîrî and the Wujûdiyyah of 17th Century Aceh", *Monographs of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*, III, Singapore 1966, s. 1-153.

SYED MUHAMMAD NAQUIB AL-ATTAS

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

İslâmîyet'in Endonezya'ya ne zaman, nasıl ve nereden girip yayıldığına ilişkin yazılı metin ve kaynakların çok az olması, gerek Endonezyalı müslüman ilim adamları, gerekse Batılı şarkiyatçılar tarafından bu konuda çeşitli teorilerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Batılı şarkiyatçılar genellikle, İslâmîyet'in bu ülkeye Ortadoğu ve Çin arasındaki eski ticaret yolunu takip ederek İran ve Hindistan üzerinden geldiğini ve XIII. yüzyıldan itibaren yerli halk arasında yayılmaya başladığını ileri sürerlerken Endonezyalı ilim adamları, Hz. Peygamber zamanında dahi Arap denizci ve tüccarlarla Güneydoğu Asya halkları arasında bazı temasların olduğuna dikkat çekerek İslâmîyet'in buraya ilk defa I. (VII.) yüzyılda ve doğrudan Arabistan'dan geldiğini iddia etmişlerdir.

İslâmîyet'in Endonezya'ya girişiyle ilgili ilk yazılı belge, Doğu Cava'nın Gresik yakınlarındaki Leran kasabasında bulunan Fâtıma bint Meymûn adlı bir kadına ait 475 (1082) tarihli mezar taşıdır. Sumatra'nın kuzeybatısında yer alan Açe'de bazı kişilerin Abdullah Ârif adında bir Arap davetçi vasıtasıyla XII. yüzyılın başlarında İslâmîyet'e girdikleri rivayet edilmektedir. Ancak yerli halktan oluşan müslüman bir topluluğun varlığı hakkında ilk güvenilir kaynaklar XIII. yüzyıla aittir. 1292 yılında Çin'e yaptığı seyahatten sonra Kuzey Sumatra'nın Perlak, Samudra ve Lambri liman şehirlerine uğrayan Marco Polo, Perlak halkının müslüman olduğunu, komşu şehirlerde yaşayanların ise hâlâ putlara tapıklarını bildirmektedir. Ayrıca Kuzey Sumatra'da ilk Pasai sultanı Melikü's-Sâlih'in 696 (1296-97) yılında öldüğünü belirten

bir mezar taşı bulunmuştur. 1345'te Bengal'den Çin'e giderken Samudra'ya uğrayan İbn Battûta da İslâmîyet'in burada bir asırdan beri tesirli bir şekilde yerleştiğini ve Samudra Sultanı Melikü'z-Zâhir'in Şâfiî mezhebine mensup din-dar bir hükümdar olduğunu, Kur'an okumak ve dinî konuları tartışmak üzere âlimlerle toplantılar düzenlediğini ve zaman zaman iç kesimlerde yaşayan putperest halka karşı savaş açtığını kaydederek. Doğu Cava'da Trawulan ve Tralaya mezarlıklarında bulunan XIV. yüzyıla ait mezar taşları da İslâmîyet'in Cavalılar arasında benimsendiğini gösteren ilk somut belgelerdir. Cavalı bir müslümana ait olan Trawulan'daki en eski mezar taşı 770 (1368-69) tarihini taşımaktadır.

Arap, İran ve Hint asıllı tüccarlar vasıtasıyla Endonezya adalarına giren İslâmîyet, barışçı yolla ve asırlar süren yavaş bir gelişmeyle yayıldı. Önce Sumatra'nın ve Cava'nın sahildeki liman şehirlerinde ve Hindü kültürünün daha zayıf olduğu bölgelerde etkisini gösteren İslâmîyet, XIII. yüzyıldan itibaren ticaret, evlilik ve tarikatlar vasıtasıyla Endonezya halkı arasında hızla gelişmeye başladı. XIV-XVII. yüzyıllar arasında Endonezya halkı gruplar ve kabileler halinde ihtidâ etti.

İslâmîyet'in ilk ulaştığı yer Sumatra'nın Açe sahilleridir. Burada bir müslüman topluluk oluştuktan ve ilk sultanlık kurulduktan sonra bölge dinin diğer yörelere, özellikle XVI. yüzyılda iç kesimlere, Minangkabau, Lampung ve Bengkulu bölgelerine yayılmasında önemli rol oynadı. Kuzeydeki Batak bölgesinin güney kesimleri ise ancak XIX. yüzyılda İslâmlaşırken orta kesimleri Hristiyanlığı benimsedi. XV. yüzyılın başlarından itibaren Arap ve İranlı davetçiler Cava'nın kuzey sahillerinde etkili oldular. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar bütün Cava ve Madura İslâmîyet'i resmen kabul etti. Kalimantan'ın sahil bölgeleri, XVI. yüzyıl boyunca çeşitli adalardan gelen davetçiler vasıtasıyla İslâmlaştı. Ancak iç kesimlerde yaşayan halkın bir bölümü bugün dahi animist özelliklerini korumaktadır. Sulawesi'nin güney bölgesi, XVII. yüzyıl başlarında Gowa hükümdarının müslüman olmasıyla (1603) İslâmîyet'e girdi. Kuzey bölgesinin ise bazı kesimleri Hristiyanlığı benimserken iç kesimleri genellikle putperest kaldı. Maluku adaları önce Portekizli, daha sonra da Hollandalı misyonerlerin faaliyet alanına girdi. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarı-